

1.3. Постбіполярний регіоналізм як політична, світоглядна та функціональна парадигма (С. В. Глебов)

Структурні зміни в глобальній системі міжнародних відносин кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. призвели не тільки до зміни десятиліттями сформованого балансу сил у світі, але й до трансформації того, від чого в кінцевому підсумку залежить будь-який стан міжнародної рівноваги: трансформації зовнішньополітичного мислення та волі держав, як на глобальному, так й на регіональному рівнях. Втім, обидва явища є взаємопов'язаними та взаємозалежними: глобальні структурні зміни не стали б можливими без паралельного процесу своєрідної модифікації зовнішньополітичної свідомості, що торкнулася як ключових міжнародних гравців, так й тих, хто тільки лише робив перші кроки на світовій арені. Тож нові підходи до світової політики та міждержавних зв'язків створювали нові зовнішньополітичні доктрини та концепції; вони, нарівні з об'єктивними геополітичними зрушеннями, надали сильний поштовх динаміці тим структурним змінам, які неминуче вели до глобальних трансформацій.

Процес системних глобальних трансформацій почався ще до розпаду Радянського Союзу. Він стартував в умовах, коли нове зовнішньополітичне мислення постоталітарних еліт й воля посткомуністичних суспільств Центральної та Східної Європи підзарядили «третю хвилю» демократизації новим імпульсом «Оксамитових» революцій 1989 р. Не випадково те, що прийнято називати «закінченням холодної війни», - це не конкретна дата, а процес, що розтягнувся на багато років. Чи можливо було закінчення «холодної війни» не ціною зникнення СРСР – питання для дискусії, враховуючи те, що інерція мислення часів «холодної війни» з постійним використанням символів тієї епохи вперто не втрачає своєї актуальності й продовжує впливати на міжнародні відносини навіть через 25 років після розвалу СРСР. Можливо, історія міжнародних відносин дає людству ще один шанс негативно відповісти на це питання у другій декаді XXI ст. на прикладі історичної долі

правонаступника СРСР, оскільки після 1991 р. уроки «холодної війни» так й не були засвоєні належним чином.

Не заглиблюючись у цей дискурс, потрібно підкреслити, що постбіполярна регіоналізація – це один з наслідків переходу світової спільноти від однієї системи міжнародних відносин до іншої. Дійсно, без таких фундаментальних передумов, як закінчення «холодної війни», розпад біполярної системи міжнародних відносин, поява нових акторів, – феномен постбіполярної регіоналізації світового політичного простору був би неможливий. Цілком природно, що регіоналізація міжнародних відносин постбіполярного зразка спиралася на глобальні перетворення початку 1990-х рр., що розширювали горизонти реального світу й межі пізнання цього нового світу. Як наслідок, традиційні суб'єкти міжнародних відносин та ті, хто поповнив їх ряди на початку 1990-х рр., включно недержавних акторів, опинилися в пошуках ліпшого переходу від старої системи міжнародних відносин до нової. Цей процес активно продовжується до сьогодні. При цьому, орієнтиром у процесі побудови нової системи міжнародних відносин залишаються, як завжди, питання безпеки. Але тільки в сучасних умовах міжнародна та національна безпека є невіддільними від політичного, економічного, інформаційного, правового розвитку держав: чим вищий цей рівень (ціннісну планку цьому «рівню» може «задавати» загальний рівень розвитку універсальних демократичних засад у державі), тим безпечніше почувуються держави на світовій арені.

Варто відзначити концептуальну спадкоємність підходів до міжнародної безпеки початку 1990-х рр. Адже ідеї щодо міжнародної та національної безпеки на початку постбіполярного періоду міжнародних відносин розвивалися на базі концепції нового політичного мислення (НПМ), в котрій питання мирного співіснування передбачало впровадження універсальних демократичних цінностей. Саме останні повинні були прийти на зміну запеклій боротьбі двох ідеологій: комуністичної та капіталістичної. Народжена новими соціально-економічними та політичними реаліями кінця ХХ ст., ця концепція оформилася в

колишньому СРСР як нова теоретична платформа демократизації суспільства, як взаємоприйнятна програма міжнародного співробітництва в інтересах збереження спільного миру та міжнародної безпеки [1, с. 8]. Тому в ідеалі всупереч традиційному сприйняттю сусідніх держав як конкурентів, яких необхідно було «стримувати», сильні безпечні демократизовані сусіди мали підвищити безпеку кожного по периметру своїх кордонів, оскільки, долаючи свої внутрішні «слабкості», вони переставали бути джерелами загроз для оточення. Головне, щоб подолання «слабкостей» не відбувалося за рахунок інтересів цих самих сусідів на базі квазі-демократичної риторики. Принаймні, такий підхід може діяти щодо тих сусідніх держав, які не перебувають в умовах реального чи потенційного військового конфлікту одна з одною. Таким чином, у фундамент постбіполярної системи міжнародних відносин закладався прогресивний «новий» концептуальний принцип. Після зникнення Ялтинсько-Потсдамського світопорядку «нове» сприйняття «старих» сусідів поступово проникало чи повинно було б проникати в стратегії правлячих еліт. НПМ сприймалося «як явище певною мірою «стерильне», тобто без ідеологічної забарвленості, що відповідає загальнолюдським інтересам та прагненням, акумулює досягнення людського розуму, спрямоване в бік прогресу загальнолюдської цивілізації в ХХІ столітті ... Бо НПМ – синтез здорового глузду людства, прояв світового розуму на противагу реакції, мракобіссу, людиноненависництва, сліпій ідеологічній одержимості, чреватій самогубством людства в нинішній ядерний тривожний екологічний вік» [1, с. 10]. Дійсно, закінчення «війни гігантів» призвело не тільки до конфронтації, але й принесло мир й співробітництво великої чисельності держав, зробивши теоретично можливою появу першого об'єднання держав з різними економічними й політичними системами на основі спільних інтересів.

Деполаризація глобальної системи міжнародних відносин для новопосталих суб'єктів означала розширення можливостей обрання власного зовнішньополітичного курсу з метою реалізації своїх національних інтересів. Відомий український політолог Олександр

Дергачов вбачав у цьому певну закономірність: «У колишнього світоустрою було всього кілька співавторів – великих держав. Саме їх інтереси донедавна в основному визначали правила гри на міжнародній арені. Дійсно, з часів Тегерана, Ялти, Потсдама ці самі інтереси стали набагато гармонійніше поєднуватися з інтересами інших членів світового співтовариства, але можливість реального перетворення абсолютної більшості «незахідних» держав з об'єктів на суб'єкти сучасного міжнародного життя з'явилася тільки останнім часом й саме у зв'язку з крахом комуністичної системи» [2, с. 55].

Країни, особливо ті нові незалежні держави, які тимчасово потрапили у геополітичний вакуум, отримали доступ до «нових» важелів світостворення й можливість реалізувати улюблену Збігнєвом Бжезінським модель «геополітичного плюралізму» [3].

З розпадом «світової соціалістичної системи» значимість регіональних проблем різко зросла, тому що жорстко структуровані зверху централізовані політичні системи комуністичних режимів у Східній Європі та СРСР свідомо виключали постановку проблеми внутрішніх регіональних відмінностей та ідентичності [4, с. 4].

У ході того, що були зруйновані, насамперед, ексклюзивні ідеологічні перепони, значимість регіональних проблем в нових умовах зросла настільки, що зробила можливою успішну конвергенцію колишніх заідеологізованих ідентичностей в рамках одного регіонального простору. З цієї точки зору такі регіони, як Балтійський, Чорноморський, Каспійський привносять певну новизну в сучасні міжнародні процеси: вони являють собою нові види кооперації як на локальному, так й на державному рівнях, так як розвиваються в межах колись ворожих блоків – НАТО та ОВД [5, с. 16].

Так, пам'ятаючи про глибоку історичну «заданість» та зумовленість регіональної взаємодії, наприклад, в басейні Чорного моря, перерваного в роки глобального протистояння СРСР та США, один з провідних американських експертів у сфері чорноморських досліджень, професор Джорджтаунського університету Чарльз Кінг, все, що відбувалося в Чорноморському регіоні після 1991 р., назвав

«розкопуванням забутих систем взаємин, філігранню людських зв'язків, які були приховані під товщею комунізму та посткомунізму» [6, с. 12].

Якщо ми пов'язуємо сучасну регіоналізацію з катастрофою світової системи соціалізму й трансформацією світових ідеологій, то можна констатувати, що колишній, змішаний тип міжнародних відносин на пограниччі капіталістичної та соціалістичної формацій поступився місцем капіталістичному типу. Не випадково ідеї ліберальної демократії та ринкової економіки сьогодні, хоч й з різною інтенсивністю, процвітають в колишніх європейських країнах соціалізму. Саме такому типу – капіталістичному, на думку відомого польського дипломата другої половини ХХ ст., професора Варшавського Університету Юзефа Кукулки, притаманна концепція «розвиненого плюралізму», яку Збігнєв Бжезинський згодом визначив як «геополітичний». У зв'язку з цим, на передній план виходить наша теза, що концепція «розвиненого плюралізму учасників міжнародних відносин» стає актуальною внаслідок «появи національних держав – основних акторів міжнародних відносин» [7, с. 90]. Не дивлячись на те, що процес появи національних держав заглиблений в історію, він доречно накладається на міжнародно-політичні сюжети Центральної та Східної Європи кінця 1980-х - початку 1990-х рр. Тоді все почалося з того, що національні держави колишнього східноєвропейського соцтабору в ході «Оксамитових революцій» відновили свій суверенітет, що прискорило процес розпаду СРСР, а потім появилися нові національні держави на пострадянському просторі. Далі міжнародні процеси розвивалися цілком логічно, оскільки «розвинутий плюралізм учасників міжнародних відносин ... разом з розширенням складу самих учасників й прискоренням темпів матеріального розвитку в світі призводить до мультілатерізації відносин» [7, с. 91].

До постбіполярної «мультілатерізації» та «плюралізації» відносин можна віднести не тільки сам факт появи якісно нових та формально нових державних й недержавних акторів, а й феномен реструктуризації колишніх сформованих стереотипів поведінки

існуючих суб'єктів зовнішньополітичної діяльності. У підсумку, одним із практичних результатів глобальної переоцінки місця й ролі старих та нових держав у сучасному неоліберальному світі стала реструктуризація усталеного світового балансу сил, яка надала другий (після закінчення Другої світової війни) потужний імпульс інтеграційним процесам на планеті, але вже не зумовлений глобальними ідеологіями.

За оцінками ряду європейських експертів, поява на карті Європи після розпаду СРСР і СФРЮ нових держав, їх суверенізація і зростання їхньої ролі в європейській та світовій політиці поступово призвели до зростання ролі регіоналізму та регіональних об'єднань (у світовій політиці цей процес намітився після розпаду колоніальної системи) [8, с. 34].

Шведський дослідник-регіоналіст Бьорн Хеттне зазначав, що «національна дезінтеграція [на наш погляд, СРСР і СФРЮ «вписуються» в цей контекст - прим. автора] вочевидь зміцнює процес регіоналізації через загрози регіональній безпеці, провокуючи якусь реакцію на регіональному рівні. Вона навіть може стати частиною процесу регіоналізації, так як розширення політичного простору надає можливості для різних суб-національних та мікро-регіональних сил, раніше заблокованих у державних структурах, заявити про себе» [9].

Виходячи з вищезазначеного, особливістю розвитку міждержавних відносин з початку 1990-х рр. став процес трансформації колишніх груп, об'єднань держав у нові регіональні та субрегіональні угруповання. При цьому, така трансформація проходить в умовах «спускання» низки спільних політичних та економічних «відповідальностей» з глобального на регіональний рівень в процесі загальносвітової регіоналізації геополітичного простору, зрештою спрямованого на формування нового, територіально меншого політичного регіону в рамках певних меж.

Такий специфічний процес є пов'язаним з феноменом «руйнування» «старих» геополітичних просторів та територій, або їх перебудовою – детерриторизацією чи ретерриторизацією. Так,

дослідник феномену постбіполярної детерриторизації Мартін Джонс є прихильником підходу, «який розглядає регіони як дещо втягнуте в де/ретерриторизаційні практики й дискурси простору і часу, які можуть бути обмежені, але також можуть бути не-територіальними та мережевими» [10].

Якщо продовжити розгляд таких трансформаційних процесів в геополітичних категоріях, прив'язаних до поняття «територія», то спостерігається процес ретерриторизації, тобто «процес зміни існуючого в територіальному поділі світу статус-кво, процес реконфігурації сучасного геополітичного середовища під впливом появи нових структурних рівнів геостратегії – регіональної, субрегіональної, й т. ін.» [11, с. 185].

Дійсно, «територія все ще має значення в сучасному глобалізованому світі...» де «глобалізація (як зростаюча трансцендентність територіального простору) може бути також пов'язана з процесом ретерриторизації як локалізація та регіоналізація» [12, с. 25]. У такому контексті, світ поступово йде від территоризації, характерної для держави-нації в чітко окреслених державних кордонах, й через детерриторизацію (глобалізацію, процес стирання кордонів) приходить до ретерриторизації, тобто до регіоналізації світового політичного простору. Такий феномен навіть називають «субглобальна глобалізація» [12, с. 37].

Разом з тим на практиці така зміна загальносвітової парадигми міжнародних відносин у політичному вимірі просторово-часового континууму на початку 1990-х рр. поставила перед країнами колишнього Радянського Союзу непросте завдання побудови незалежних національних держав в умовах регіоналізації міжнародних зв'язків. У такому випадку регіоналізація може розглядатися як «процес формування цілісного регіону за рахунок різнохарактерного об'єднання прилеглих територій, зв'язаність яких з одного боку забезпечується загальними історичними, економічними, географічними, соціокультурними та геополітичними чинниками, а з іншого – виникненням на всьому просторі явищ глокального характеру» [13]. Всю групу представлених факторів російські

дослідники А.Б. Волинчук та Я.А. Фролова пропонують розглядати як «своєрідну сировину «матеріальної» основи регіоналізації. Саме вони в даному процесі є «пасивними» суб'єктами. Активна ж роль у ньому належить глокалізації» [13], фактично – «новому регіоналізму». Таким чином, глокалізація, «спираючись на історичний досвід розвитку цих територій, прийнявши й адаптуючи досягнення модернізації, є джерелом та умовою інтеграції, надає цьому процесу особливий «колір, смак та запах» [13].

У такій ситуації проблема пострадянських республік полягала в гармонійному «поєднанні» рівнів національного сепаратизму й сучасного регіоналізму. Завдання першого – задовольнити свої національні інтереси, в тому числі, за рахунок сусідів. Завдання другого – поєднати ці інтереси з інтересами сусідніх держав в рамках окремого регіону. Мета регіоналізму полягає в тому, щоб об'єднати держави, які «через створені ними організації з обмеженим колом членів, спільно зможуть вирішувати військові, політичні та функціональні проблеми» [14, с. 164].

При цьому, поняття «регіоналізму» постбіполярного зразка містить широку смислову панораму – виступає як категорія процесуальна та філософська водночас. Регіоналізм – це й усвідомлена необхідність вирішення загальних проблем, безпосередня готовність робити це спільно (зовнішньополітична філософія держав одного регіону), й практичне прокладання шляхів реалізації спільних рішень (процес об'єднання зусиль держав для вирішення спільних проблем). Не випадково «регіоналізм, як сила управління міжнародними відносинами, отримав поштовх саме з закінченням біполярного періоду» [15, с. 6], коли на політичній карті світу з'являється «простір для маневру, в якому регіоналізм міг розвиватися» [9].

Цілком природно, що «злам старого біполярного світу спровокував такі нові моделі регіоналізму, як Чорноморське економічне співробітництво, Баренц-Євро-Арктичний проект» та ін. [16]. Поява таких «регіональних проектів» відбулася саме тоді, коли у старих й нових незалежних держав з'явилося право та свобода робити

вибір подальших шляхів свого розвитку, не озираючись на центр колишньої сили; коли багато країн усвідомили можливість самостійно творити історію й вийшли за рамки біполярного детермінізму. Регіоналізм – це саме «усвідомлена необхідність», що формує свободу вибору й усвідомлення необхідності зробити такий вибір на користь спільного.

Тут сучасний регіоналізм перегукується з концепцією «великої тривалості» одного з найвизначніших істориків ХХ ст. Фернана Броделя, який «найбільш інертні типи взаємодії суспільства з «незмінними» географічними чинниками середовища замкнув в рамки якісно особливої історичної реальності», звернувши увагу «на той сутнісний й смисловий вододіл, який незримо пролягає між «незмінними», вкоріненими в природі (у тому числі в природі людини), передумовами історії й виключно рухомою субстанцією самої історії, що розгортає себе як історія людської свободи» [17]. Свобода та самовизначення стають ключовими елементами розвитку держав в постбіполярну еру в умовах глобалізації та виробляють як почуття самоповаги, так й визнання права інших на свободу (що є однією з ознак самоповаги). Такий посыл також йде за логікою «геополітичного плюралізму», де регіоналізм, регіоналізація та нові регіони наповнюють дією постбіполярності плюралістичну модель.

У певних географічних рамках логіка «геополітичного плюралізму» може призвести до оформлення регіональної свідомості – усвідомлення приналежності частини цілому, – що повинно придушити прагнення до деструктиву, тому що удар частини по цілому буде не в інтересах усіх без винятку. Складно не погодиться з професором Таврійського університету імені В. І. Вернадського Олегом Габріеляном, який протиставляє прогресивну суть регіоналізму окремих частин комплексу «неповноцінності» цих частин в цілому: «Регіоналізм (провінціоналізм) формує регіональну свідомість. Він певною мірою протистоїть космополітизму центра, а точніше парадоксально доповнює його своєю унікальністю. Якщо центр розуміє це, то він зі своїми провінціями утворює єдине ціле. Регіональна свідомість містить елемент самоповаги, розуміння

культурної значущості своєї провінції, в той час як представник периферії не тільки є байдужим до власної культури, але навіть зневажає її як другосортну» [18, с. 9]. Вкрай важливо, на наш погляд, підкреслити суб'єктивістську складову концепції регіоналізму з елементом вільного вибору напрямів свого розвитку, що є фактором самоповаги.

Ще до закінчення «холодної війни» відомі західні дослідники Грехем Еванс та Джеффри Ньюхем бачили в новонародженому регіоналізмові «комплекс відносин, поглядів, переконань, ідей, які сконцентрували думки людей на тому, як вони самі визначають для себе регіон» [19, с. 346].

А для Ф. Броделя регіон був аналогом «особливого «світу» з притаманними тільки йому менталітетом, способом мислення, традиціями, світоглядом й світовідчуттям» [20, с. 135]. Такий підхід Броделя до визначення регіонів сучасний російський дослідник з університету Тарту А. Макаричев називав «філософським» [21, с. 26].

В західній політичній географії ще з 80-х років ХХ ст. оформився цілий науковий напрям, який досліджує соціальний підтекст регіоналізму в якості одного з направляючих трендів «нового регіоналізму» та «нової регіональної географії» як його різновиду. Так, один з яскравих його представників, фінський дослідник Анссі Паасі з Університету Оулу, послідовно з початку 1990-х рр. вивчає процес формування регіонів через формування схожої ідентичності та свідомості, розглядаючи феномен регіональної самосвідомості через категорію місця [22].

У центрі такого підходу лежить багаторічне теоретизування в рамках політичної географії щодо того, як регіони/місця створюються та відтворюються, будучи частиною ширшого процесу соціального відтворення просторів [23, с. 802].

Одні з провідних західних дослідників цього напрямку, політичні географи з Великобританії Мартін Джонс та Гордон Маклеод, при аналізові нових регіональних конфігурацій на субнаціональному рівні в європейських країнах й, зокрема, у Великій Британії, в ході виявлення «соціального» використовують поняття

«відносного регіону», протиставляють «регіональні простори» «просторам регіоналізму» [24, с. 436]. Роздуми британських вчених проходять у руслі напрацювань Анссі Паасі, який в соціальному наповненні поняття регіону виділяє симбіоз «ідентичності» та «свідомості», симпатизуючи при цьому категорії «свідомості». Джонс та Маклеод відзначають: «Дослідження Паасі проводить аналітичну грань між «ідентичністю регіонів», яка включає розбіжні символи, дискурси, знаки, простір, заснований на природі, культурі й економіці, – і «регіональною свідомістю індивідів», яка реалізується, як всередині, так й поза межами регіону, персонально чи колективно у вигляді просторових практик та досвіду акторів, зазвичай об'єднаних інституціоналізованими геометріями влади» [24, с. 437].

Таким чином, прихильники «свідомого» підходу намагаються знайти ключ до сучасних процесів регіоналізації здебільшого на субнаціональному, внутрішньодержавному рівні, не стільки в спільній ідентичності, скільки у свідомих діях конкретних людей, спільноти, що як би «реконструюють «регіональну ідентичність» [25, с. 137] за рахунок подолання адміністративно-політичних кордонів й меж свідомості. У такому вигляді більш «просунуті» ідеї «регіональної свідомості» кидають виклик іноді антропоморфному використанню терміну «регіональна ідентичність» як автоматично заданого уявлення, що регіони можуть вести себе як актори» [24, с. 437].

Як пояснює голландський дослідник Франс Шрайвер з Університету Амстердама, також звертаючись до ідей Анссі Паасі, такий посыл виходить з того, що «регіональна ідентичність» здебільшого статична, тоді як «регіональна свідомість» є рухливою, мінливою [26]. Такий підхід до розгляду регіонів, на наш погляд, є оптимістичним, оскільки наділяє регіоналізм перспективою, динамікою, розширює світоглядні межі його реалізації при формуванні нових регіонів та систем міжнародних відносин. Адже кожній міжнародній системі потрібно щоб «бажані та сформовані під її впливом образи міжнародних відносин впливали на розум та почуття; щоб ці образи полегшували отримання знання про власне

місце та місце інших систем в міжнародному середовищі; щоб вони володіли можливістю гнучкого регулювання свого впливу на міжнародні відносини» [7, с. 293].

Таким чином, повертаючись до тези щодо єднання процесуального та філософського в регіоналізмі, слід зазначити її концептуальне втілення в одному з ключових підходів сучасної регіоналістики. Його, зокрема, дотримується відомий австралійський дослідник регіоналізму Денніс Рамлі, який підтримує тенденцію 1990-х рр. розглядати регіоналізм через неформальні та формальні (офіційні) ознаки [27, с. 6]. До неформальних він відносить соціокультурний вимір на основі соціального конструктивізму – спільної ідентичності. З цієї точки зору регіоналізм може реалізувати ідеалістичне прагнення до стабільності, при якому регіональні процеси будуть спрямовані на створення регіональних переваг й членам одного регіону буде відкритий рівний доступ до них. З іншого боку, регіоналізм може бути формальним або офіційним. У цьому значенні, він створений або сконструйований «під державу». Як правило, «формалізація» регіональних відносин веде до появи регіональних міжнародних організацій. У результаті, існує безліч сконструйованих регіоналізмів – у економічній сфері, у сфері безпеки та навколишнього середовища.

Разом з тим процес регіоналізації спирається на симбіоз неформального та формального. Так, звертаючись до концепції «уявних спільнот» Бенедікта Андерсона, британський вчений Марк Бісон стверджує, що складання регіональної ідентичності, або почуття причетності до регіону, – ключова передумова формування спільноти, в той час як створення формальних інститутів, навпаки, виступає лише зовнішнім проявом – «маркером» – цього феномену [28].

Такий підхід зв'язку «формального» та «неформального» близький російському політологу Ростиславу Туровському. Туровський розглядає його в контексті процесу перетворення певної території в категорію політичного суб'єкта з використанням інституційного та спільнотного (або комунікативного) підходів [29,

с. 14]. Виходячи з інституційного підходу, територія в певному сенсі розуміється як політичний, формальний регіон, «формалізований» певним регіональним договором щодо створення інституту регіонального взаємодії – міждержавної регіональної організації або спілки. Виходячи з комунікативного підходу, в основі формування неформального регіону лежить не держава, а територіальне співтовариство, головним індикатором існування якого є наявність спільної ідентичності. Більше того, в якості «об'єднавчого» початку для «формального» та «неформального», яке «намацував» Марк Бісон, Туровський пропонує розглядати територію в регіональному розумінні за допомогою третього, контекстуального підходу [29, с. 16]. У цьому зв'язку, територія (місце) розуміється як політичний контекст [29, с. 17]. На наш погляд, такий політичний контекст означає злиття процесуального та філософського в регіоналізмові. У результаті, наприклад, Чорноморський регіон як політична система-регіон постбіполярного зразку теж став своєрідним предметом конструкції з боку регіональних держав, які за допомогою «усвідомлених» дій та прагнень формалізували свої відносини на початку 1990-х рр.

Переосмислюючи традиційне розуміння регіоналізму щодо сучасних європейських умов, професор Джон Харрісон з Університету Уельсу вважає «вироблене» регіоналізмом поняття «регіону» «об'єктом таємниці» [30, с. 26] та «недосяжною хаотичною концепцією» [30, с. 22].

Такий авторитетний дослідник, як професор Фредерік Содербаум з Гетеборгського університету вважає, що регіоналізм незаслужено був забутий академічними колами й завдання відродження та визначення його «по-новому» відноситься до домінуючих трендів у дослідженні сучасних міжнародних відносин [31, с. 1].

Втім, регіоналізм – це не тільки «досяжна концепція», а й така, що постійно еволюціонує. Про це свідчить поява концепції «нового регіоналізму». Для економістів глокалізація і є «новий регіоналізм», застосований як синонім. З цим можна пов'язати і «новий

регіоналізм» в контексті власне постбіполярних міжнародних відносин, тому що відродження регіоналізму є важливою тенденцією в світовій політиці. У цьому зв'язку, дослідники «нового» регіоналізму закликали до розробки його концепції, щоб вловити багатовимірність такого феномену, що є відмінним від «старого» регіоналізму та виходить за рамки домінуючої теорії регіональної інтеграції, що вимагає міждисциплінарного підходу [32, с. 6].

Варто відзначити універсальність, але в той же час і розпливчастість не тільки поняття регіоналізму, а й поняття «нового регіоналізму» як категорії водночас внутрішньодержавної та міжнародної, що знаходиться на стику внутрішньодержавного та міждержавного, а точніше позадержавного, істинно міжнародного.

Як зазначає професор Гетеборгського університету Бьорн Хеттне, існує багато визначень «нового регіоналізму», і, як у випадку з глобалізацією, їх можна розділити на ті, які відзначаються ентузіазмом, і ті, які сприймаються більш скептично [9].

Спрощуючи, ставимо питання: новий регіоналізм – це добре, чи ні? Вчені досі сперечаються про те, як слід розглядати глобалізацію: як прогресивне явище, що сприяє подоланню старих проблем, або як регресивний механізм, що ці старі проблеми тільки загострює й породжує багато нових.

Як у випадку з глобалізмом, так й з регіоналізмом, відповідь на це питання міститься в результатах, до яких призводить регіоналізм своїх агентів. Якщо ці результати позитивні, та всі ті, хто беруть участь у процесі регіоналізації й формують новий регіон, задоволені розвитком регіональних зв'язків, то й новий регіоналізм за суттю є явищем позитивним. Якщо ні, то регіон або не створюється зовсім, або швидко розпадається, а процес розпаду може провокувати конфлікти. Звичайно, існують випадки, коли немає однозначної, «чорно-білої» відповіді; тільки час може дати відповідь на те, чи регіоналізм надавав позитивний чи негативний заряд. Новий регіоналізм тільки виходить на пік свого розвитку, тому багато питань залишаються відкритими.

Разом з тим, найбільш вірний спосіб виділити регіоналізм «новий» - це порівняти його зі «старим», хоча, як справедливо зазначає Клаудія Фаббрі, «виділення відмінностей між старим та новим регіоналізмом є проблематичним; новий регіоналізм не може бути ні відділений, ні зрозумілий у ізоляції від старого регіоналізму» [32, с. 4].

Тим не менш, рішення цього проблемного поняття пропонує Бьорн Хеттне [33]. Порівняльний аналіз «нового» та «старого» регіоналізму «по Хеттне» міститься, наприклад, в монографії української дослідниці С. В. Андрущенко (Гринько) [11]. Бьорн Хеттне виділяє наступні характеристики «старого» та «нового» регіоналізму: «старий» існував в умовах біполярності, формувався в значній мірі «зверху», під контролем двох конкуруючих наддержав, носив протекціоністський характер, як правило, чітко орієнтувався на рішення або економічних проблем, або проблем безпеки, включав в себе виключно відносини між суверенними державами [33]. «Новий» регіоналізм розвивається як сучасна версія багатополарності, формується «знизу», містить елементи спонтанності та автономії його акторів, прагне до реалізації ідей «відкритого регіоналізму», сумісного з економічною взаємозалежністю. Він більш багатовимірний, оскільки включає торгово-фінансовий, екологічний, соціально-політичний та інші виміри, припускає участь недержавних та субнаціональних акторів [33].

Особливість міжнародного регіоналізму в ХХ ст. як категорія, яка еволюціонує від «старого» наповнення до «нового», продемонстрована в роботі шведського дослідника Маліна Гуннарсона «Регіоналізм та безпека – дві концепції в умовах «вітру змін»: «Політичні рішення на регіональному рівні були невід'ємною рисою політичного процесу всього ХХ ст. Ідеї розподілу політики на регіональному рівні формуються вже в 1930-ті рр., в результаті в 1960-ті та на початку 70-х рр. вони досягають своєї кульмінації. Ідея регіоналізму в цей період пов'язана з розвитком держави загального добробуту шляхом децентралізації. Перша хвиля регіоналізму прокотилася від центру до периферії з надією на отримання

підтримки в регіоні. Після нафтової кризи 1970-х, з розвитком нового лібералізму та глобалізації, ідеї регіональної узгодженості й співробітництва трансформувалися в регіональну роз'єднаність й конкуренцію. З середини 1980-х й особливо після закінчення «холодної війни», ідея регіоналізму перейшла у другу фазу, де регіоналізація стала зброєю та відповіддю на ризик потрапити на периферію. У цій другій хвилі регіоналізму, названої «новим» регіоналізмом, ініціативи також йдуть знизу, але з ще більшою ретельністю» [34].

«Новий міжнародний регіоналізм» має чітку відмінну особливість, яку помічають багато дослідників. Як зазначає відомий шведський теоретик Фредрік Содербаум, який воліє говорити не про різні «хвилі» регіоналізму, а про різні його «покоління» [35, с. 254], «він, розбавлений множинністю недержавних акторів, все частіше протиставляється «старому» міждержавному регіоналізму, регіоналізму, який був властивий періоду «холодної війни».

При цьому, обидва «регіоналізми» нерозривно пов'язані один з одним, аж до появи відчуття «дежа-вю» при дослідженні «нового регіоналізму» в контексті «старого» [31, с. 4]. Содербаум бачить суть «нового» регіоналізму в наступному: «Важливо усвідомити, що цей оновлений загальносвітовий тренд регіоналізму, який часто позначається як «новий регіоналізм», не зводиться просто до формальних міждержавних організацій та інституцій. Навпаки, новий регіоналізм характеризується багатовекторністю, складністю, мінливістю, рухливістю, невизначеністю й недотриманням правил, та тим, що він втягує різноманіття державних та недержавних акторів, які часто об'єднуються в неформальні багато-акторні коаліції. Тому зараз доречно говорити про регіоналізми у множині. Ця множинність є істинною як з точки зору множинності процесів регіоналізації, так й «нових» теоретичних підходів» [31, с. 4]. У такому диференційованому підході до суті «нового регіоналізму» Содербаум підтримує свого шведського колегу Бьорна Хеттне. Обидва фахівця вважаються «батьками-засновниками» «нового регіонального підходу» [36, с. 7]. Содербаум ще в 1996 р. відзначав, що «в той час,

як старий регіоналізм розглядався лише в контексті стосунків між національними державами, нові форми регіоналізму є частиною глобальної структурної трансформації, в якій недержавні суб'єкти ... також активні та діють на декількох рівнях глобальної системи» [9].

Враховуючи однорідність таких понять як «регіон», «регіоналізм», «регіоналізація», цілком логічним може бути підхід до визначення регіоналізму через його порівняння власне з «регіоном» та «регіоналізацією». Такий підхід, наприклад, ми можемо зустріти у професора з Університету Преторії Ку Деуг Хванга, який, використовуючи творчі напрацювання Матіаха Алагаппи з вашингтонського Центру Схід-Захід та посилаючись на розробку аналогічних концепцій в колективній монографії «Регіоналізація в глобалізованому світі» під редакцією М. Шульца, Ф. Содербаума та І. Ожендаля [37], зазначав: «Як концепція регіону, що охоплює широкі визначення, так й концепція регіоналізму використовується як неточний «лейбл» для позначення «чогось регіонального – регіоналізації світової політики, регіональних міжнародних відносин, інтересів та політик регіональних держав, регіональних конфліктів та регіонального співробітництва». Хоча терміни «регіоналізм» та «регіоналізація» іноді в літературі на ці теми використовується як синоніми, регіоналізація може бути відмінна від регіону, який позначає простір і місце, та регіоналізму, який позначає ідею та мету, будучи «процесом, який веде до появи окремих форм співробітництва, взаємодії, взаємодоповнення й взаємопроникнення в конкретному міжнаціональному географічному просторі» [38, с. 36].

Відносно нещодавна спроба розібратися в семантиці «регіональної» тріади термінів, понять, підходів була зроблена в монографії професора Йоркського університету Марка Бісона з Великої Британії. У рецензії на монографію «Регіоналізм та глобалізація в Східній Азії: політика, безпека, економічний розвиток», російський експерт, редактор журналу «Міжнародні процеси» Андрей Байков зазначив наступне: «Автор відтворює і термінологічно закріплює розмежування понять «регіоналізм» і «регіоналізація» середини 1990-х рр.» [28]. Під першим він розуміє

свідомі заходи держав або внутрішньодержавних регіонів з метою координації політик та побудови загальних інститутів [28]. На противагу регіоналізму, регіоналізація в цьому трактуванні являє собою результат цих заходів або «природних» економічних сил [28]. Те й інше, підкреслює Бісон, є інтеграція, яка постає або як процес зближення країн через інтенсивну взаємодію, або як бажана мета цього процесу» [28]. Розгляд «регіональних» понять проходить через категорію регіональної «інтеграції», з якою ми сьогодні стикаємося повсякденно в глобальній та регіональній політиці.

Таким чином, якщо регіон – це простір, регіоналізація – це процес, то регіоналізм – це мета, ідея, особлива філософія, яка свідомо закладається регіоналізацією в регіон. Крім того, регіоналізм реалізує свої цілі, зміст та ідеї за допомогою регіональної політики окремих суб'єктів зовнішньополітичної діяльності, оскільки «регіоналізм складається з певного набору політичних дій, здійснюваних одною або кількома державами усередині регіону» [39, с. 6]. Зрештою, як зазначає Бьорн Хеттне, саме «політична воля й політичні дії неодмінно зіграють свою роль у розриві порочного кола регіональних конфліктів, нестабільності та відсталості» [9]. Так що від політичної волі й дій держав одного регіону багато в чому залежатиме якість регіоналізму, успіх регіоналізації, як й кінцева геополітична, гео економічна характеристика цього регіону.

Крім того, регіоналізм – це багаторівнева концепція, й, не дивлячись на свою спірну універсальність, все ж багатофункціональна та конкретна. Втім, є методологічна складність у визначенні та вивченні регіоналізму в науці міжнародних відносин, адже «регіоналізм» в політичній науці, частиною якої є міжнародні відносини, може розумітися як: а) внутрішньодержавний (співвідношення між центром, столицею і периферією, провінцією, регіоном, районом, областю в межах окремо взятої держави); б) транскордонний (поширюється лише на окремі частини державних територій країн-сусідів в суміжному прикордонному районі, тобто на прикордонні адміністративно-територіальні одиниці двох або кількох суміжних держав, що утворюють транскордонний регіон),

в) міждержавний (регіон, що утворюється кількома державами (часто за підтримки недержавних акторів) й зачіпає всю територію кожної окремої держави). Таке розмежування й рівневий підхід залученості частин в державі та цілої держави до таких непростих явищ сучасності як «регіоналізація», «регіон», «регіоналізм», вкрай важливо поважати у зв'язку з тим, що при аналізові взаємозв'язку на всіх зазначених рівнях регіоналізму застосовуються різні компоненти та критерії виділення регіонів. На відсутність чітких критеріїв, які б визначали «справжній», по-науковому «істинний» регіон, постійно нарікають фахівці [40, с. 2].

Більш того, як ще в 1968 р. зазначав один з провідних дослідників регіоналізму в США, професор Єльського університету Брюс Рассет, «різні визначення і різні критерії справляють різні регіони, і не знайдеться двох аналітиків, які б повністю погодилися щодо того, що можна вважати сприятливими умовами» [41, с. 317]. Ще з середини минулого сторіччя теоретикам-регіоналістам було ясно, що «підбір критеріїв не повинен бути випадковий, але повинен відбуватися в тісному зв'язку з розумінням того, що регіон – це функціональна одиниця» [41, с. 320].

Дійсно, те, що наповнює функціональним сенсом внутрішньодержавний регіон й регіоналізм, може не відповідати більш широкому смислового навантаженню у визначенні міждержавного регіону та міждержавного регіоналізму. Цілком доречно тут погодитися з білоруською дослідницею Катериною Доморенок, яка вважає, що при існуванні безлічі різновидів феномену регіоналізації, відправною точкою для аналізу будь-якого з них є обране визначення поняття «регіон» [42]. Від того, як ми визначимо для себе регіон залежно від рівневої ланки, позначивши коло агентів та контрагентів – носіїв регіональних властивостей, ми зможемо в подальшому визначити що таке регіоналізм, що таке регіоналізація в нашому контекстному розумінні регіону. Якщо регіон міжнародний (міждержавний), який утворюється окремими державами-агентами, то характеристики регіоналізму та регіоналізації необхідно шукати на

рівні взаємодії зовнішніх політик цих держав в рамках глобальних, регіональних та субрегіональних процесів.

Тут ми опиняємося в обіймах ще одного методологічного казусу: що з'являється раніше – регіон, регіоналізм, або регіоналізація, оскільки визначення поняття регіоналізму та регіоналізації через поняття регіону багато в чому відображає термінологічну сутність, але не завжди процесуальну. На наш погляд, на це питання ми частково відповіли, коли зафіксували, що регіон – це простір, регіоналізація – це процес, а регіоналізм – це мета, ідея, сенс, що закладається регіоналізацією в регіон.

Таким чином, більшість впливових спеціалістів з проблем регіоналістики розглядає появу в постбіполярний період будь-якого міжнародного регіону як політичну систему державних акторів, яка багато в чому пов'язана із зовнішніми умовами та локальними можливостями до регіоналізації, що закладаються на глобальному рівні після закінчення «холодної війни». У результаті регіон наповнюється особливим регіональним змістом за допомогою ідей регіоналізму. З його наповненням, тобто реалізацією регіоналізму, завершується оформлення регіону. Появі сучасних регіонів в політичному сенсі передують трохи раніше ініційований на глобальному рівні процес постбіполярної регіоналізації та оформлення ідей «нового регіоналізму». Таким чином, всі три поняття «регіон», «регіоналізм» та «регіоналізація» слід розглядати в безперервному причинно-наслідковому зв'язку, де регіон є кінцевим результатом нерозривної тріади.

Список використаних джерел

1. США: современная внешнеполитическая мысль. Анализ концепций американской политологии 80-х годов / Под ред. С.И. Аппатова. – Одесса: Логос, 1992. – 236 с.
2. Дергачев А. Геополитические констелляции посткоммунистического мира // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 53-65.
3. Brzezinski Z. Russian Roulette // The Wall Street Journal. – 2005. – March 29 // <http://online.wsj.com/article/SB111205801943791493.html>
4. Макарычев А. Западные рубежи России: проблемы безопасности и транснационального регионализма // Московский Центр Карнеги. – 1999. – № 8. – С. 3-8.
5. Fledelius K. What is a region? What is Regionalism? // Regional Contact. – 1995. - № 10. – P. 15-18.
6. Tsantoulis Y. Subregionalism in the Black Sea and the EU's Role: Incentives, Obstacles and the EU's Role. – Bonn: Center for European Integration Studies, 2008. – 35 p. // https://www.zei.uni-bonn.de/dateien/discussion-paper/dp_c183_tsantoulis.pdf
7. Кукулка Ю. Проблемы теории международных отношений. – М.: Прогресс, 1980. – 320 с.
8. Язькова А.А. Регион Большого Причерноморья: возможности развития сотрудничества и источники противоречий // Средиземноморье – Черноморье – Каспий: между Большой Европой и Большим Ближним Востоком // Под ред. Н.П. Шмелева, В.А. Гусейнова, А.А. Язьковой. – М.: Граница, 2006. – С. 30-37.
9. Hettne B. Globalization, the New Regionalism and East Asia / Globalism and Regionalism. Selected Papers, delivered at the United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 2-6 September, 1996, Hayama, Japan / Ed. by Toshiro Tanaka, Takashi Inoguchi // <http://www.unu.edu/unupress/globalism.html>
10. Jones M. Towards 'Phase Spatiality': Regions, Regional Studies, and the Limits to Thinking Space Relationally. Paper Presented at the Regional Studies Association 'Regional Growth Agendas' Conference, Aalborg, Denmark // www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/aalborg05/jones.pdf
11. Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. – Київ: Логос, 2005. – 286 с.
12. Tangredi S.J. Introduction // Globalisation and Maritime Power / Ed. by Sam J. Tangredi. – Washington, D.C.: National Deference University, 2002. – P. XXV.
13. Волынчук А.Б., Фролова Я.А. Глокализация как предмет научного исследования // Владивостокский государственный университет экономики и сервиса // http://www.rusnauka.com/9_EISN_2007/Economics/21363.doc.htm

14. Zybliekiewicz L. Globalism versus Regionalism in Contemporary World: the Environment for Change in Europe // *The Transformational Future of Europe*. – Lublin, 1992. – P. 159-166.
15. Pugh M., Sidhu W. *The United Nations and Regional Security: Europe and Beyond*. – Boulder, Colorado: Lynne Rienner, 2003. – 309 p.
16. Макарычев А.С. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты // *Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России* / Под ред. Л.Б. Вардомского, С.В. Голунова. – М. – Волгоград: НОФМО, 2002. – 572 с.; Научно-образовательный ФОРУМ по международным отношениям. Волгоградский государственный университет, Центр региональных и трансграничных исследований // <http://www.obraforum.ru/book/chapter1.htm>
17. Зубков К.И. Структурный метод в региональных исторических исследованиях // *Мульти Медиа Журнал / Проект Ахей*. – 2004. – 30 сентября // http://mmj.ru/history_theory.html?&article=238&cHash=5d39bd48af
18. Габриелян О.А. Политические процессы в Крыму. Последнее десятилетие XX века. Спецкурс. – Симферополь: Таврия, 2000. – 160 с.
19. Evans G., Newnham J. *The dictionary of world politics: A reference guide to concepts, ideas, and institutions*. - New York: Simon & Schuster, 1990. – 449 p.
20. Какушкина И.С. Регион в системе координат конкурентноспособности // *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. – 2007. – Т. 5. - № 2. – Ч. 3. – С. 134-139.
21. Клемешев А.П. Регион в условиях глобализации // *Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки*. – 2005. – № 2. – С. 22-38.
22. Paasi A. Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life // *Environment and Planning*. – 1991. - № 23(2). – P. 239 – 256; Paasi A. Place and region: regional worlds and words // *Progress in Human Geography*. – 2002. – Vol. 26. – № 6. – P. 802-811.
23. Paasi A. Place and region: regional worlds and words // *Progress in Human Geography*. – 2002. – Vol. 26. – № 6. – P. 802-811.
24. Jones M., MacLeod G. Regional spaces, spaces of regionalism: territory, insurgent politics and the English question // *Transactions of the Institute of British Geographers*. – 2004. – Vol. 29. – № 4. – P. 433-452.
25. Paasi A. Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing 'regional identity' // *Tijdschrift voor economische en sociale geografie (Journal of Economic & Social Geography)*. – 2002. – Vol. 93. – № 2. – P. 137-148.
26. Schrijver F. Regionalism after regionalisation: Regional identities, political space and political mobilisation in Galicia, Brittany and Wales // www.colorado.edu/ibs/aagpreconference/papers/Schrijver_paper.pdf

27. Rumley D. The Geopolitics of Asia-Pacific Regionalism in the 21st Century // *The Otemon Journal of Australian Studies*. – 2005. – Vol. 31. – P. 5–27.
28. Байков А. «Нестандартная» интеграция и стареющие стандарты. Рецензия на книгу Марка Бисона «Регионализм и глобализация в Восточной Азии: политика, безопасность, экономическое развитие». Нью-Йорк: Палгрейв Макмиллан, 2007. 324 с. // *Международные процессы*. – 2007. – Т. 5. – № 2(14) // <http://www.intertrends.ru/fourteen/017.htm>
29. Туровский Р.Ф. Центр и регионы: проблемы политических отношений. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 399 с.
30. Harrison J. Re-reading the New Regionalism: A Sympathetic Critique // *Space and Polity*. – 2006. – Vol. 10. – № 1. – P. 21–46.
31. Söderbaum F. Introduction: Theories of New Regionalism // *Theories of New Regionalism. A Palgrave Macmillan Reader* / Ed. by Fredrik Söderbaum, Timothy M. Shaw. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2003. – 272 p.
32. Fabbri C. The Constructivist Promise and Regional Integration: An Answer to “Old” and “New” Puzzles: The South American Case / CSGR Working Paper No. 182/05/November 2005. Department of Politics and International Studies, University of Warwick. – 31 p.
33. Hettne B. Globalization and the New Regionalism // *Globalism and the New Regionalism: Vol. 1* / Ed. by H Bjorn, A. Inotai, O. Sunkel. - L: MacMillan Press, St. Martin's Press, 1999. - P. 7-8.
34. Gunnarsson M. Regionalism and Security – Two Concepts in the Wind of Change. Official web-site of the Umea University // http://www.umu.se/cerum/publikationer/pdfs/NSB_1_00_6_1.pdf
35. Soderbaum F., Langenhove L. Introduction: The EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism // *Journal of European Integration*. – 2005. – Vol. 27. – № 3. – P. 242-262.
36. Wunderlich U. New Regionalism and European Studies: Towards a Comprehensive Approach to Regionalisation and Region / *UEA Papers in European and International Studies*. WP 1/2005. – 29 p.
37. Schulz M., Söderbaum F., Öjendal J. A framework for understanding regionalization // *Regionalization in a Globalizing World. A Comparative Perspective on Forms, Actors and Processes* / Ed. by Michael Schulz, Fredrik Söderbaum, Joakim Öjendal. - L & N.Y.: Zed Book, 2001. – 352 p.
38. Hwang K.D. The Mechanisms of Politico-Security Regionalisms in Southeast Asia and Southern Africa: A Comparative Case Study of ASEAN and SADC. University of Pretoria, 2005 // <http://upetd.up.ac.za/thesis/available/etd-09272006-154344/unrestricted/02chapter2.pdf>

39. Winrow G. Dialogue with the Mediterranean: The Role of NATO's Mediterranean Initiative. – N.Y.: Garland Publishing, 2000. – 261 p.
40. King Ch. The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century // The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives / Ed. by Hamilton D., Mangott G. – Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2008. – P. 1-22.
41. Russett B. Delineating International Regions // Quantitative International Politics: Insights and Evidence // Ed. by J. David Singer. – N.Y.: The Free Press, 1968. – P. 317-352.
42. Доморенок Е. Концепции «старого» регионализма в контексте Современной Европы // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002 — № 4 // http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=527&Itemid=53